

SZOCIOLÓGIAI SZEMAZIOGRÁFIA

Móttó: „Ohne Speer und Aegide ist Minerva nicht denkbar; und wo die Polemik aufgehört, geht es auch bald mit dem Logos zu Ende.“

(Vossler K.: Die Grenzen der Sprachsoziologie.)

Sok társadalomrajzot termelt már, („humorral kevert társadalomrajzot“¹ is) a magyar jelen megismerésére törekvő kutatók kedv. Ily irányú kísérletek voltak a háború előtt is, de különösen az utóbbi években élénkült meg az érdeklődés (egyébként érthető okokból) a magyar társadalom szervezetének, egyes közösségeinek, hatóerőinek, életének megismerése iránt. A legpontosabb statisztikai felvétel, annak leggondosabb feldolgozása sem elégítette ki az új követelést, amely a nemzeti társadalom, egy falu, egy város életét összes jelenségeinek egymásrahatásában: azoknak szellemét akarta megérteni. Erre a feladatra csak a leírandó társadalmi közösségen belül, a közösség tagjaival együtt élő, a csoport minden életnyilvánulásában résztvevő, az ott ható erőket belülről látó s új célkitűzéssel dolgozó kutató vállalkozhatott. Az így kialakult ismeretigény kielégítését, a Steinmetz által szociográfiának nevezett törekvés tűzte ki céljául.² Hivatva volt ez az új diszciplína a társadalom életének megismerésén s a nagyközönség ily irányú érdeklődésének kielégítésén túl, anyagot szolgáltatni a társadalom elméleti tudományának, a szociológiának és egyben a szociálpolitikának is.

A legteljesebb szociográfiai fölvetelből, készült legyen az akár egy nemzeti közösségről, akár annak valamely társadalmi vagy területi csoportjáról, földmunkásokról, iparosokról, faluról vagy városról, egy társadalmi tény majdnem mindig hiányzott, az, hogy az emberek *beszélnek*. A társadalom rajza néma emberekről számolt be s ha valami szólt hozzánk ezekben a munkákban, az a

¹ Társadalomtudomány 1930. 301, 1. Zolnai B.: Válasz T. Gy.-nek.

² Verhandlungen d. 5-ten Deutschen Soziologentages. Tübingen (Mohr) 1927. 219. 1.

szerző hangja volt; de magát a tanulmánya tárgyát képező közösséget megszólaltatni nem tudta senki. Nyilvánvaló azonban, hogy egy nyelvközösségen belül, pl. egy alsóbb társadalmi rétegből magasabb társadalmi rétegbe jutó vagy mereven más világnézeti alapon álló szociográfus, megfelelő beállítottság mellett, kell hogy érezze, mennyire másképp érti a szavakat a neki kissé idegen környezetet. Ez a távolság elvben az érthetatlenségig fokozódhatik. S ha nem is akarjuk ezt a lehetőséget túlságba vinni, gondoljunk arra, hogy pl. egy, a katonatiszti társadalom rajzát adni akaró szocialista elemzés, milyen gazdag (ez esetben a kutatóra magára is jellemző) jelentéstartalmakat tudna felszínre hozni az e társadalmi csoportban élő nyelv jelentéseinek feltárásával. Miként a különlet élményszerű átélése szükséges mindennemű tudatra-ébredéshez, itt is a kettősség érzete elengedhetetlen tehát s elvként kimondható, mint a modern valóság aligha lehetséges határeseté, hogy legalább két társadalmi csoporthoz való tartozás előfeltétele a hatékony szemaziográfiai munkásságnak. Egy arisztokrata, aki vagyonát veszítve, zárt köréből hivatali pályára kényszerül, azonnal érezni fogja az új környezet azonos szavainak az általa megszokottól eltérő jelentésárnyalatait, s így inkább fogja a saját társadalmi körében addig teljesen öntudatlanul használt jelenségeket is látni.

A nyelvi jelenségeknek elhanyagolása azonban nemcsak a szociográfiának fogyatékosága. Maga az általános szociológia is, csak ritkán és bátoratlanul foglalkozik a társadalmi lét s az emberi szellem ezen legalapvetőbb jelenségével s még a határozottan a társadalomtudományi kutatás körébe kívánckozó jelenségek vizsgálatát is a nyelvtudomány egyes ágainak engedi át. Az államszociológia sem méltatja eléggé figyelemre és alapos vizsgálatra a nemzeti nyelvnek mint integráló erőnek fontosságát, helyesebben elsődrendű fontosságúnak tartja, de ezzel a problémát a maga részéről elintézettnek tekinti anélkül, hogy ezt a tényezőt érdeme szerinti alapos vizsgálatban részesítené. Sőt a nyelvnek minden vonatkozásban való tanulmányozása annyira a régi és kiépített, nagy tradíciójú nyelvtudomány előjoga volt, hogy még a szellem-történet területén is bátorság kellett a nyelvnek és irodalomnak a szellem-történet kategóriái közé való sorozásához. Túl közel volt hozzánk az élőnyelv, benne és általa gondolkoztunk és éltünk. Megközelíthetetlen ereje, mint minden társadalmi ténynek, magától értetődöttségében rejlett, amint azt Groethuysen³ tanítja, Az

³ Ethische Anthropologie c. egyetemi előadásaiban. Berlin. (1929/30. II. félév).

európai szellem eljutott azonban fejlődése során az ily értelemben eddig megtámadhatatlan társadalmi létnek vizsgálatáig, s a társadalom alapos bírálata ma már talán csak a nyelv gyökeres kritikáján épülhet, Mannheim szerint. Vossler írja, hogy „a francia nyelv az egész francia lét, de csak a nyelv és pedig az egész emberi nyelv megvilágításában.“ Hozzáfűzi azonban: „Ugyanaz a nemzeti karakter más, egymástól lényegileg különböző alakban nyilvánul meg, pl. a franciák gazdasági, állami, jogi, erkölcsi, tudományos magatartásában és annyiféle valóságformát vagy változatot vesz föl, ahányféle életnyilvánulás lehetséges,“⁴ Ez utóbbi megállapítást is elfogadva, azzal egészítjük ki azt, hogy a beszédben, egy nyelvközösség élő nyelvében a társadalom minden jelensége tükröződik s a megfelelő módon kiválogatott, a társadalmi létet jellemző szavak jelentés változatainak feljegyzése által sokkal inkább kaphatok hű és tárgyilagos képet a közhangulatról, közhitről, köztudatról, mint az emberekkel való érintkezés mindennapi benyomásaiból, vagy a társadalom rész jelenségeinek megfigyeléseiből szőtt általános társadalomszemlélet révén. Az egyén lelki életében mutatkozó azon törvényszerűség, mely szerint az érzelmek határozott képzetsoportokhoz törekszenek kapcsolódni.⁵ — a társadalom életében is alkalmazható. Ez további bizonyíték a viszonylatsoportokat jelző, szinonima-családokon épülő szemaziográfia fontossága mellett.

A szociológiai szemaziográfiának feladata tehát, amint erre később vissza fogok térni, a társadalomnak az élőnyelv jelentésváltozatai alapján való megismerése. Hasonló cél lebegett Zolnai Béla előtt is „Francia bálvány“⁶ című cikkében, amidőn annak „a hiedelemnek tipizálását“ akarta adni — „amit a mai magyar lélekben a francia szó“ jelent. Ő azonban nyelvtudományi oldalról jöve, nem kereste, hogy milyen lehetőségek vannak az általa, Bally nyomdokán szóstiliztikának minősített jelentéselemzésben. Jelen dolgozatomban, a szociológiai szemaziográfia fontossá-

⁴ Vossler K.: Geist u. Kultur in der Sprache. Heidelberg (C. Winter) 1925. 128, 129. 1.

⁵ Sperber, Hans: Einführung in die Bedeutungslehre. Bonn (Schroeder) 1930. (39—39. 1.) ... müssen wir etwas weiter ausholen und daran erinnern, daß die in der Psyche des Menschen wirkenden Gefühle und Affekte nicht ein Dasein für sich führen, sondern ganz allgemein die Tendenz haben, sich an bestimmte Vorstellungskreise anzuknüpfen. Man kann nicht auf unbegrenzte Dauer ein unbestimmtes Angstgefühl empfinden, ohne daß sich dieses früher oder später in Furcht oder Besorgnis vor irgend etwas ganz Bestimmten umsetzt.

⁶ Társadalomtudomány 1930. 1—3., 4. sz.

gára akarok rámutatni. Ezek a fejtegetések időrendben és néhány polemikus pontot illetőleg Zolnai Béla cikkéhez kapcsolódnak. Az ott felvetett s a polémia folytán összekuszálódott problémák közül ez a tanulmány csak a „stíluszociológiai részre“, az „új tudományprogramra“ tett megjegyzésekre vonatkozó észrevételeimet tartalmazza. (Az ott fölvetett egyéb problémák, mint a kultúrorientáció, a magyarkodás s egy bizonyosfajta radikalizmus megértésének és megbocsátásának kérdése, olyan problémák, amelyekkel érdemes volna foglalkozni, de mindennemű személyeskedés nélkül, mert míg egyfelől nagyfokú igazságtalanság lenne Z. B.-val szemben a jelzett kérdéseket könyörtelenül végiggondolva, az ő személyéhez fűződő polémia kapcsán tárgyalni, másfelől a probléma felének elhallgatását jelentené, ha indokolt személyi tekintetek miatt halvány és gyáva félmegállapításoknál maradnánk a magyar társadalom ezen fontos kérdéseinek megvitatása közben.)

Allítottam, hogy aligha van tudomány, mely annyira mentes a szociológia hatásától, mint a nyelvtudomány, illetőleg annak szöbajöhető részdiszciplínája a jelentésán. Ezt a kijelentésemet aem kell visszavonom, mert bár meggyőződtem, hogy Meillet, Nyrop, Bally, Vossler stb. a társadalom tényeit, azok fontosságát megbecsülik, azokra állandóan tekintettel vannak, ugyanakkor azonban még az ő munkásságukban is, magának a szociológia tudományának eredményeit teljes mértékben mellőzve látjuk. Ennek bizonyítására hozom fel azt, hogy kivéve Meillet-t, aki Durkheimre hivatkozik, szociológus neve sem fordul elő az említett szerzők általam áttanulmányozott munkáiban, ugyanakkor, amikor a tárgyalt kérdésekkel foglalkozó más nyelvészek munkáira állandóan hivatkoznak. Van kivétel is természetesen: pl. A. Niceforo, aki a Revue de l'Institut de Sociologie (Bruxelles) 1928. és 1929. évfolyamában megjelent nyelvészociológiai tanulmányaiban (De r.,individuel“ et du „social“ dans le langage) dolgoz fel szociológiai irodalmat s bizonyára másoknál is lehetne példát találni, a kevésbbé jelentékenyek között. Egészben véve azonban, még egyszer hangsúlyozom, a szemantika wundti fejezetétől eltekintve, a szociológia újabb eredményeinek, fogalomkészletének figyelembe nem vétele a szabály. Ennek okai? Vossler azt írja: „Alapjában véve csak maga a szó: *szociológia* az, amelyen mint modern jelzőn, sok nyelvűbűv megütközik, míg mások ismét — fűzi hozzá — elbűvölve általa, a már régóta különböző formákban művelt nyelvészociológiát, mint megalapozandó új tudományos lehetőséget magasztalják.“ (Vossler K.: Die Grenzen der Sprachsoziologie. Erinnerungsgabe f. M. Weber München, 1923. I. 379. lap.)

A szociológia valóban még külföldön is általános bizalmat-

lansággal találkozott s nálunk egyéb minősítéséhez még az is járult, hogy hosszú ideig mint „zsidótudomány“ volt elzárva az érvényesülés lehetőségétől. De ma már, talán sok harc után, „társadalom“, szociológiai nézőpont polgárjogot nyernek; tudományos munkákban, folyóiratokban, hírlapi cikkekben állandóan találkozunk az ember ezekkel a kifejezésekkel és úglátszik, hogy már az az idő is elmúltnak tekinthető, amidőn még a szocializmusra emlékeztető elnevezés miatt az utóbbihoz kapcsolódó félelem és bizalmatlanság a szociológiára is áthúzódott. Az idegenkedés legtovább tartott s ma is hat még a nyelvtudomány területén, ahol a társadalom tényeinek tekintetbevétele a nyelvész saját, tudományosan nem kontrolált társadalomszemléletének alkalmazását jelenti és így szükségképpen kevesebbet lát a társadalmi összefüggésekből, mint a szociológus, aki ezeknek a jelenségeknek maradéktalan feldolgozására törekszik. Ezt Vossler idézett állításával szemben is fenn kell tartanom s futólag egy-két példán mutatom be, hogy a szociológiai fogalomkészlet átvétele milyen mértékben gazdagítja a nyelvi élet jelenségeinek vizsgálatát s milyen érdekes és égetően aktuális magyar problémák megoldásához segíthet.

Közmondások élete és halála. Mannheim helyes megállapítása szerint a fejlődés kezdetén, a társadalmilag még homogén rétegeknel, egységes tapasztalat lehetősége alapján nőtt társadalommagyarázatot, személytelen hagyomány formájában a közmondások és mítoszok őrzik. Az életmagyarázatnak ez a fajtája ma is hat az élet dinamikájától távol eső területeken s ami az élet fejlődő dinamikájában nem vált problematikussá, az ma is megmaradt, mint mindennapi életbölcesség a közmondásban. — Ennek a gondolatmenetnek alapján, keresendő volna a magyar nyelv-közösségen belül, annak elhatárolható csoportjaiban, társadalmi osztályaiban milyen közmondások élnek még, hol használják őket s milyen rétegekben vesztették el teljesen társadalommagyarázó funkciójukat. A legfutóbb áttekintés is meggyőző arról, hogy egy városi ipari munkás, aki meggyőződéses szocialista egyben, ha még is ért, nagyon sok közmondást már nem használ. Más az ő életbölcessége. Jellemzően más lesz tehát az egyes társadalmi rétegek és csoportok aktív közmondáskincs** és érdekes tanulságokat rejthet magában az ezt a problémát látó kutató számára.⁷

Ugyancsak Mannheim szellemszociológiai fejtegetései kiválóan alkalmasak arra, hogy a jelentés változatok egyre szövevényesebb

⁷ Mannheim idézett elméletére l.: A német szociológusok zürichi vándorgyűlése c. cikkemet. Társadalomtudomány 1928, 388. s köv. lap., továbbá: Verhandlungen des 6-ten Dtn Soziologentages, Tübingen, Mohr, 1929, 38—83, lap.

gazdagságát és a nyelvközösségen belüli egységes jelentésterület széttörését érthetővé tegyük, vele a szemantika nyújtotta magyarázatokat kibővítsük. Sokkal többet kapunk elméletében, mint Breál-ében, aki azt írja,⁸ hogy a civilizáció fejlődésével és a munkamegosztás következtében az egyes társadalmi csoportok nyelve szűkségképpen egymástól eltérő színekkel gazdagodik és többet, mint Meillet sokat idézett cikkében. Az ő általa felállított elv: a társadalom helyes magyarázatának előjogaért folyó küzdelem, új fényt vet a csoportnyelvek életére.

Következő példa gyanánt Vossler idézem, aki a nemzeti nyelvről írt tanulmányában ezt mondja: „Az idegen uralom alá leerült nép nyelvének közös gondolkozáson és vágyódáson kívül nincs más értéke, mert a nyilvános érintkezés nyújtotta szilárdabb támaszait az élet már szétrombolta vagy aláásta. A társadalom magánérintkezésébe és a családi életbe húzódik vissza és ha ott nem ápolják, el kell enyésznie.”⁹

A probléma tehát itt a magánérintkezés és a családi élet, mint a nemzeti funkciójától megfosztott nyelv utolsó mentsvára. A magánérintkezés elemzését mellőzöm s pár szóval beleviszem a családi élet szociológiájának egy pár megállapítását ebbe a problémába, gondolva különösen az Amerikában élő és számban egyre fogyó magyarokra; 60.000 Franciaországban dolgozó ipari munkásunkra, akiknek gyermekei már franciául beszélnek. — Iparosodás és városba tömörülés, mindkét szülőnek az otthonról távol gazdasági életben való részvétele, minden energiájuknak a gazdasági tevékenység által való felszívódása, azt eredményezi, hogy a gyermek nevelésére már az első években sem fordíthatnak gondot; egyke rendszer, tehát nincs testvér, akivel otthon beszélhet a gyermek; a szülők és gyermekek közötti majdnem kétszer akkora korkülönbség, mint azelőtt; a család nevelőfunkcióinak átvétele az állam által, röviden a család funkciósorvadása; szóval a nyelv átadás diszkontinuitásának¹⁰ hatványozottsága következtében új formája, mind olyan tények, amelyek megérdemelnék, hogy az ^említett konkrét problémákkal kapcsolatban alapos vizsgálat tárgyává tétessenek. Mert mint Vossler mondja: „van egy nemzetnyelvi becsületérzés (nationalsprachliches Ehrgefühl), vagy pedig kell lennie, amióta és ameddig nemzeti nyelvi harcok és megfőjtési kísérletek vannak.”¹¹

⁸ Idézve Meillet: Comment les mots changent de sens. L'année sociologique. Paris, 1906. 13. 1.

⁹ Vossler i. m. 135. 1.

¹⁰ Meillet i. m. 6. 1.

¹¹ Vossler i. m. 136- 1.

A problémák felsorolását lehetne folytatni tovább. De a fenti példák is eléggé bizonyítják, hogy van egy határterület nyelvtudomány és szociológia között, melynek kérdései nem tartoznak kizárólagosan egyik tudomány körébe sem.

Sorokin¹² a szociológia sajátos feladatai közé elsősorban a társadalmi jelenségek különböző osztályai között fennálló viszonylatokat sorozza (relationship and correlations between various classes of social phenomena), mint amilyenek pl. a gazdasági élet és vallás; család és erkölcs; jogi és gazdasági élet stb. stb.

Ilyen határkérdések volnának nyelv és állam; nyelv és erkölcs, nyelv és nemzetközi élet stb. stb. mint a nyelvészeti szociológia legsajátosabb területei. Ezzel a megállapítással természetesen közelről sem merítettük ki a nyelvészeti szociológia lehetséges kutatásai feladatait. Ki hivatott az ilyen határkérdések vizsgálatára? Nyelvész vagy szociológus? Nyilván az, aki e területen friss szemmel problémákat lát és azokat legjobb intellektuális lelkiismerete szerint megoldani törekszik. S mert megoldandó problémák özönével vannak ezen a területen, tiltakozni kell minden olyan megállapítás ellen, hogy a nyelvtudomány igenis teljes mértékben igénybe veszi a szociológia eredményeit.¹³ Egy ilyen kijelentés alkalmas annak a hitnek fölkeltésére: íme e területen minden problémaparcellát féltékeny gazda őriz s egy új, esetleg most jelentkező kutató nemzedéknek itt kevés keresni valója van. Mind ennek az ellenkezője igaz, ugyanis Z. B. Francia bálványán s a Minerva I. évfolyamában megjelent Ember-tanulmányán¹⁴ kívül, hasonló irányú kísérletek nincsenek a különben rendkívül gazdag, a múlt felé for-

¹² Sorokin, Pítirim: Contemporary sociological theories. New-York. Harper 1928. 760. l.

¹³ "... Wir sind an einem Punkt angelangt, wo sich der Sprachforscher zu entscheiden hat, ob er seine Wissenschaft als ein abgeschlossenes Gebiet betrachten will, dessen erfolgreiche Bearbeitung auch ohne weitgehende Rücksichtnahme auf die allgemeine Entwicklung der materiellen und geistigen Kultur möglich ist, oder ob er seine Arbeit in enger Fühlung mit den übrigen auf die Erforschung des Menschen und seiner Leistungen gerichteter Wissenschaften halten will, von den Nachbargebieten stets neue Anregungen empfangend, aber auch solche gebend, Bequemer ist ohne Zweifel das erstere, ob aber auch ehrenvoller und aussichtsreicher?" Sperber i. m. 69. l.

„... Der Sprachforscher hingegen darf ungertührt die dickleibigsten Untersuchungen über die Sprache eines Zeitraums oder eines Schriftstellers veröffentlichen, ohne daß die psychologischen und kulturgeschichtlichen Voraussetzungen für die festgestellten sprachlichen Tatsachen auch nur geschreift, geschweige denn zu deren eingehender Erklärung und Sicherung konsequent herangezogen würden.“ (U. o. 72. l.)

¹⁴ Zolnai Béla: Nyelvtudomány és szellemtörténet, Minerva. I. évf.

dült s annak a nyelvemlékeken keresztül való feltárásában szép eredményeket fölmutató magyar nyelvtudományi irodalomban. Összefoglalva: a társadalom tényeinek megbecsülése a nyelvtudományban mindeddig a saját szociognózis¹³ eredményeinek fölhasználását jelentette s magának a társadalomtudománynak eredményeit ritkán vagy egyáltalában nem használta; különböző okokból, elsősorban a nyelvtörténeti irány hatalmi pozíciója s eredményeire támaszkodó abszolút uralma miatt, másfelől a szociológiával szembeni általános bizalmatlanságból kifolyólag. S mert a nyelvészociológia területén a határkérdések egész sora vár megoldásra, úgy a külföldi mint a magyar irodalomban, kompetencia-vitákon túl kívánatos, hogy bármely oldalról is, de ezekhez a kérdésekhez minél többen hozzájáruljanak. Másfelől rá kell arra is mutatni, hogy a szemantikával való foglalkozás jelentékenyen hozzájárulna a társadalomtudomány berkeiben folyó terminológiai viták új szemzőgből való látásához, azok tisztázásához és fontosságuk relativálásához.

De térjünk vissza a „francia bálványhoz“, amely tanulmány felhívta figyelmemet arra a módszerre, amelyet *szemaziográfiának* neveztem. — A szó a szemaziológia (jelentés- és leíró részeként jelöli ezt a diszciplínát s valóban viszonyuk hasonló az ethnológia és ethnográfia, szociológia és szociográfia egymáshoz való viszonyához. Legtágabb értelmében jelenti az élő nyelv jelentés változatainak felkeresését. Ennek a gyűjtésnek a nyelvtudományra vonatkozó fontossága kétségen kívül áll. De bennünket a szűkebb értelemben vett, a szociológiai szemaziográfia érdekel, amely bár a kutatás módszerében a tágabb értelemben vett szemaziográfiától nem különbözik, mégis más előképzettséget kíván: a szociológiai fogalomkészlet s a szóban forgó társadalmi csoport társadalmi struktúrájának alapos, dokumentált ismeretét s a cél itt kifejezetten: a társadalom megismerése az élő nyelven keresztül, míg ott a végső cél az, ami itt csak eszköz: a szó mögötti asszociációk feltárása, az egyes társadalmi közösségeken belül, azok által való determináltságukban.

A szociológiai szemaziográfia tehát az élő nyelv társadalmát és kort jellemző szavainak, az egész nyelvközösségekben vagy egyes csoportjaiban élő jelentés változatait keresi föl, hogy azok jelentés-tartalmát képező kollektív tapasztalat alapján a társadalom életét megismerhesse. Kifejezetten a szinkronikus szemlélet körében marad. A diakronikus elvet használnia kell időnként a felvett anyag feldolgozása közben, de mint idegen s nem ezen kutatási mód sajátos elve gyanánt. Az egy szó történetén keresztül elmúlt ko-

¹³Dékány L.: A társadalom megismerése. Budapesti Szemle, 1926, 255. 1.

fok szellemtörténetéhez adatokat szolgáltatni akaró *szellemtörténeti* szemaziográfia jelentősége kétségtelen, de mibenlétének és módszerének teljes tisztázásához az élőnyelv és irodalmi nyelv közötti viszony s egy intuitíve rekonstruáló megértés értékének és lehetőségének vizsgálata szükséges. A leíró jelentéstannak, melynek főkérdései a megértés és jelentés problémája, valamint a történeti jelentéstannak, mely a jelentésváltozások lélektani magyarázatával s osztályozásával foglalkozik,¹⁶ eredményeit különösen a gyűjtött anyag jobb feldolgozásához ismernie kell, azokat azonban csak mint eszközöket és nem mint célokat értékeli. A leíró jelentéstán részét képező, indokolatlan nagymértékű önállóságra jutott stilisztikától az különbözteti meg, hogy míg ott a gondolat nyelvi oldala felé fordul az érdeklődő figyelem,¹⁷ — a szociológiai szemaziográfiában a szó által jelzett jelentéstartalom, mint a csoportnak egy általam is ismert társadalmi tényre vonatkozó tapasztalata áll a kutatás előterében. A történeti jelentéstannak sok nagy gonddal megoldott részproblémáját, amelyekre a *szellemtörténeti* szemaziográfiának kell tekintettel lennie, hajlandó híres szavak csodálatos történetének tekinteni s úgy néz rá, mint egy modern helytörténeti kutató, a történetírás hőseit éneklő, királyok jeles cselekedeteit megörökítő korszakára.

Így a jelentésváltozások egész komplexuma ki van zárva tehát a szemaziográfia által a szemantikából kölcsönzött fogalomkészletből, nem különben a leíró jelentéstánból is. Csak a jelentés problémája érdekli.

„A jelentés a névnek az az ereje, hogy képzettartalmat jelent, megjelenít; a szó értelmének az a tulajdonsága, hogy névhez kapcsolódik.“ „A szó jelentését nem azonosíthatjuk egyszerűen azzal a képzetkomplexummal — a szó értelmével, amelyet a név jelöl.“¹⁸ Ezt a megállapítást itt elfogadva a következőkben a jelentéstartalom helyett olykor jelentésről fogok szólni, mert félreértés e hanyagnak sem mondható szóhasználat következtében, ki van zárva.

Erdmann a szó jelentéstartalmában három tényezőt különböztet meg: 1. a kisebb vagy nagyobbfokú tisztasággal rendelkező fogalmi tartalmat, 2. a mellékjelentéseket, 3. az érzelmi értéket (hangulati tartalmat). Ez a beosztás elfogadható, de bennünket az a tény érdekel, hogy maga a jelentéstartalom, úgy értelmi mint

¹⁶ Gombocz Z.: A magyar történeti nyelvtan vázlata. IV. Jelentéstán.. Pécs, Danubia, 1926. 9. 1.

¹⁷ Ch. Bally: Traité de stylistique française, Heidelberg, Winter, 1909. L k. 21. 1.

¹⁸ Gombocz Z.: i. m. 33, és 32. 1.

érzelmi faktorát tekintve kollektív tapasztalat eredménye: maga a kollektív tapasztalat.¹⁹ Létrejöttek előfeltétele a szolidáris csoport. A szemaziografust tehát a jelentéstartalom érdekli, úgy értelmi mint érzelmi komponensében: a lélektani, a populáris fogalom, a szók mögött feltáruló asszociációk összessége, az azokat átható jelentésrezonanciával együtt — mint a társadalom tényeinek visszhangja.

A szemaziográfia jelentéstan központi fogalma a *jelentés-változat*, amely korántsem egy az alkalmi jelentéssel, hanem az élönyelv legteljesebb jelentésének egy meghatározott csoporton belül, huzamosabb ideig élő, relatív állandósággal bíró változata. Ezzel a meghatározással még egyszer kizártam ezen vizsgálódás keretei közül a jelentés e/változást, vagy d/változás problémáit. Ezen kívül a jelentés-változatot csoporthoz kötöttem s így kizártam a szemaziográfia kutatási lehetőségei közül az öntudatlanban és még nem tudom hol élő jelentés változatokat. Az irodalmi nyelven belül még olyan elterjedt és fixírozott jelentések is, csak anynyiban vehetők számításba, amennyiben valamely csoport nyelvi életének vérkeringésébe belekerültek. Tehát magának a jelentés-változatnak is van szokásos és alkalmi jelentése s természetes, hogy ezek közül a szemaziográfiának a szokásos jelentés felkeresésére kell törekedni. Az pedig a kutató képességeitől fog függeni, hogy egy jelentés változat megalkotásához vezető szintetikus munkájában milyen gazdag lesz a színárnyalat, valamint az is, hogy az azt kísérő jelentésrezonanciában mennyi hang fog benne-rezgeni. „Amit a szó jelenlegi jelentésének lehet tekinteni, írja Mauthner,²⁰ csak körülbelül határozható meg, ha az ember a jelen egymással küzdő irányai közt egy rezultánst húz és elhatározza magát, hogy ezt az eredőt a jelen világfelfogásának vagy a végérvényes világfelfogásnak fogja tartani.“ Megjegyzendő azonban, hogy egy oly eljárás, mely az érdeklő bíró legkisebb csoportegység jelentés-változataitól fölfelé haladva hozza létre ezt a szintézist, eljárásával magával, az ellogizálás legsúlyosabb hibáit eleve kiküszöbölte.

Az érzelmi velejáró, érzelmi érték, szóhangulat²¹ kifejezés helyette jelentésrezonanciát látom helyesebbnek. „Magától értendő, — mondja Erdmann — hogy a föllépő érzelem színezte

¹⁹ V. ö. Mauthner: Wörterbuch der Philosophie. München. Müller, 1910. I. 90. l., továbbá a kollektív tapasztalatra, mint szociológiai tényre, de Roberly és Veblen munkáit.

²⁰ Mauthner: i. m. I. k. 90. l.

²¹ Gombocz Z.: i. m. 17. kk. 1. (A „szóhangulat“ Zolnai B. kifejezése.)

elsősorban a fogalmi tartalomtól függ.²² Bally is hasonló véleményen van: „Legtöbbször tiszta illúzióról van szó: a szó értelme késztet arra, hogy egy hangcsoportban zenei hatást keressünk“²³ s valóban a jelentésrezonanciában az egy szó értelme által megérintett, még nem differenciált értékszférák együttrezgésének eredőjét kell látnunk; a mindennapi, gyakorlati célokat megvalósító életben szükséges, praktikus, társadalomszerkezeti, gazdasági és etikai erőket homályosan érző állásfoglalást a jelenségekkel szemben — sokkal gyakrabban mint esztétikai színű szóhangulatot, amelynek fontosságát túlozni hajlandók a fonetikai preokkupációtól megszállott, túlnyomóan az irodalmi nyelvkinccsel s a társadalom élő nyelvének dinamikájával pedig csak ritkábban foglalkozó nyelvészek. A jelentésrezonancia legtöbbször a még érzelem formájában jelentkező, funkciójának tudatában nem levő értékelés, A vezérképzetnek s a körülötte, a társadalmi és szellemtörténeti helyzet által a csoport minden tagjára meghatározottan lehetséges, a beszélő és hallgató egyéniségén keresztül aktivált, a szó stilisztikai helyzete által módosított jelentésáramlatoknak érzelmi zöngéje. De a csak stilisztikai helyzetelőny révén nagy jelentésrezonancia tanulmányozása a stilisztikába tartozik s itt az Erdmann által a tárgyhoz fűződő érzelmi értékről lehet szó csupán (i. m. 85. lap.), helyesebben a tárgyhoz fűződő s a csoporton belül általánosnak tekinthető jelentésrezonanciáról. Az így értelmezett jelentésrezonancia nem fűződik szükségképpen, minden alkalommal a felidézett szóhoz, lehet latens: csak keletkezéséhez kellett az általánosság és gyakoriság. A tárgyhoz fűződő jelentésrezonancia a második, de a jelentés-változatnak alárendelt fontos fogalma a szemaziográfiának.

Kapcsoljuk vizsgálódásainkat a francia szó jelentés elemzéséhez. Ha a francia szó jelentés változatainak társadalmi rétegekhez kötött vizsgálatán kívül feldolgozom, hogy mit jelent a magyar nyelvközösség különböző rétegeiben a német, a román (az oláh), a szerb, a tót, a sváb stb., a magyar nép gondolkozásáról kapott érdekes adatok révén arra a megállapításra juthatok el, hogy ezek a különböző, népeket jelző nevek, a társadalom egyes rétegeiben nagyon változó jelentésrezonanciával élnek. Eltekintve a tőlünk távol élő, kevésbé ismert nemzetektől, amelyeknél inkább érthető a közömbösség, úgy látszik, hogy jelentős érzelmi zöngével, még a leginkább ellenségnek tekintett népek

²² Erdmann, K. O.: Die Bedeutung des Wortes, Leipzig (Avenarius) 1909, 85, 1.

²³ Bally: i. m, 55, 1. továbbá 178, kk.

nevei sem élnek a nyelvközösség széles rétegeiben. Nyilvánvaló, hogy az a magyar, aki Erdélyben, vagy felvidéken élván, naponként küzd, mint elnyomó ellenséggel a csehvel, románnal vagy szerbvel, élenkebben érzi bennük az ellenséget s az az őket jelentő szavak jelentésrezonanciájában is kifejezésre jut. De a magyar paraszt vagy iparos, még ha az átpolitizálódás folyamatán keresztül is ment már, nem reagál olyan hevesen érzelmileg ezeknek a szavaknak hallatára, mint a politikailag vezető réteg. Ez neki t, i, nem is feladata. És csak egy teljes gonddal keresztülvitt szemaziográfiai felvétel igazolhatja az itt kifejtett azt a feltevést, hogy oláh, rác, tót stb. nem váltják ki azt a jelentésrezonanciát a nagy tömegeknél, amelyet a mindig ellenséget látó politikai mentalitás feltételez, ők nem ellenséget, hanem idegent látnak a más fajokban és népekben s így magyarázható meg az a látszólagos ellentmondás, hogy a békés emberek sorsa mégis az örökös háború. A tömegek békés volta kelti fel azt az illúziót, hogy az ember meglehet háború nélkül.

Ez így végzett munka bennünket kizárólag érdeklő eredménye: a társadalmi közösségek szellemének megismerése. Alkalmosok lehetnek azonban az így nyert eredmények arra is, hogy általuk társadalmi törvényszerűségeket kontrollálhassak. Az előző példa eredménye azt látszik bizonyítani, hogy helyes az a megállapítás, mely szerint a társadalom életében a politikai funkció egy kisebbség szerepe, míg a tömegek apolitikus életet élnek. S amint itt egy már sokszor megírt igazságot kontrollálhattunk csupán, úgy megvan annak is a valószínűsége, hogy gondos kutatások következtében új társadalmi törvényszerűségek ismeretéhez juthatunk el,

(Persze érdekes volna annak kutatása, hogy ez az itt feltételezett közömbösség milyen mértékben van meg más népeknél a környező nemzetekkel szemben, valamint az is, hogy a magyar szó milyen asszociációkat vált ki azokban az európai nyelvközösségekben, ahol ez egyáltalán jelent valamit.)

Alkalmos lesz ez a módszer különösen konkrétabbá tenni az egyes népek nemzeti tulajdonságainak megismerésére törekvő kutatást is. A magyar nép gazdasági érzületére nem kapnék-e jellemző adatokat a következő probléma szemaziográfiai megoldása által: Keresnénk a *kereskedő*, a *bótos* szinonimacsatlád jelentésárnyalatait, hogy csak ezt a részproblémát ragadjam ki ebből a témakörből. Vizsgáljánk a szó jelentésváltozatait arisztokratáknál, dzsentrinél, katonatisztnél, minisztériumi tisztviselőnél, falusi intelligenciánál, kereskedőnél, iparosnál, munkásnál és parasztnál, — s aztán, ha lehetőség van rá, összehasonlítanánk az ered-

ményt egy Németországban vagy Törökországban végzett kutatás eredményeivel.

Ebből a kutatásból a nyelvtudománynak is volna haszna, összegyűjtöm az élőnyelv kort és társadalmat jellemző szavainak jelentés változatait, amelyek ma még érthetők, de ha bármely ok folytán kimaradnak az élőnyelv színei közül, emléküket semmi sem őrzi: ritkán az irodalom, olykor lexikográfiai felvétel, de nagyrésztük feledésbe megy. Él-e még pl. az „urak“ szónak háború előtti jelentése az új nemzedékben: gimnáziumi igazgató, falusi jegyző és kereskedő „urak“ alatt a vármegye urait értette díszmagyarban és hajdúval a bakon. Ez a jelentés és hozzá hasonlóan sok szólás is, amely kort jellemez, ha valamiképp az irodalomban nyoma nem marad, — teljesen elenyésszik. Egy ilyen megmagyarázott szólást mutatok be példa gyanánt azzal a megjegyzéssel, hogy úgy a katonaelet, mint a hadifogság nyelve tele volt jelentésváltozatokkal és szólásokkal, amelyeknek jelentékeny része máris elveszettnek tekinthető. „Az osztrák-magyar hadsereg rákfenéje volt békében is az ú. n. kofferrendszer. így csúfolták azt a fonákságot, hogy az alantasabb tisztet, sokszor az ezredeseket, sőt tábornokokat sem tájékoztatták az általános helyzetről. Úgy a manővereken, mint a háborúban csak előre mentünk, de nem tudtuk miért és hova, ahogy a koffer nem tudja, hogy unerre és miért utazik.“²⁴

Összefoglalva, a szemaziográfiai felvétel eredményei a következők.

1. A társadalom jelenének megismerése.
2. Társadalmi törvényszerűségek esetleges kontrollja.
3. Új társadalmi törvényszerűségek megismeréséhez vezethet,*; s ezeken kívül
4. megőrzi az élőnyelv jelentésváltozásait,
5. értékes szemaziológiai törvényszerűségek megállapításához segíthet hozzá.

A szemaziográfiai felvétel majdnem kizárólagos módszere a megfigyelés lesz, bár az introspekciónak is megvan a maga jelentős szerepe.²⁵ A kutatás elsősorban az élőnyelvre irányul, de figyelemmel kísérheti a helyi irodalom termékeit, az abból a társadalmi körből kinőtt írók irodalmi nyelvhasználatát, de ez a feladat már hatáskörén kívül van s ez a részterület az élő és

²⁴ Mészöly Jenő: Szibéria, a nagy“ temető. Bpest, szerző. 1930, 7. 1.

²⁵ Sperber: i, m, 4, 1,

irodalmi nyelv közötti viszony megvilágítására tartalmazhat értékes adalékokat.

Előfeltétele az eredményes kutatásnak, illetve az így nyert anyag feldolgozásának a szociológia fogalomkészletének ismerete* a szociológiai attitűd, s a feldolgozandó kérdés szociográfiai tényeinek ismerete, továbbá az objektivitásra, a világnézeti szempont visszaszorítására irányuló törekvés.

Felmerül az a kérdés, hogy melyek azok a szavak, amelyek a társadalom jellemzésére alkalmasoknak bizonyulhatnak. Első megfontolás: azoknak a szavaknak a felkeresése, amelyek egy adott társadalmi közösségen belül leggyakrabban, vagy legnagyobb jelentésrezonanciával fordulnak elő.²⁶ Továbbá: azoknak a viszonylatoknak elemzése, amelyek a társadalmi struktúrára, uralmi rendszerre, gazdasági berendezésre stb. vonatkoznak. Setala „kulturális“ vagy Burdach „történeti“ értékének analógiájára azt mondhatjuk, hogy ezeknek a szavaknak *szemaziográfiai értékük van.*²⁷ Általános szabályként kimondható, hogy nem kizárólag egyes szavak jelentéselemzése a cél, mert hiszen a viszonylatokat jelző szinonima-családok a legtermékenyebbek tekinthető kutatási anyag.²⁸

A fölvtétel kiterjedhet az egész nyelv-közösségre, vagy annak valamelyik társadalmi rétegére, osztályára vagy csoportjára. Lehet jelentősége egy egész kis csoport jelentésváltozatai feltárásának is. Általános szabály képen itt csak azt lehet kimondani, hogy a felkutatni szándékolt nyelvközösség jellemző jelentésváltozatai maradéktalanul felkutatandók. Amennyiben tehát én egy nemzeti nyelven belül keresem a valamely szó mögött élő asszociációkat, nincs és nem lehet jogom a kutatásnak valamilyen rétegre vagy társadalmi csoportra való korlátozásához. Teljességre törekvés a kiválasztott csoporton belül tehát elengedhetetlen feltétele a megbízható eredmény elérésének.

Fontos továbbá annak megállapítása is, hogy milyen mértékben izolált csoportról van szó.²⁹

²⁶ Bally: I. 170, és 206. L; Sperber i. m. 39. 1.

²⁷ „A nyelv szellemi, érzelmi tartalma lehetségessé teszi a bizonyos szempontokból végzett szelekciót, mert a nyelvtörténet folyamán ... bizonyos tartalmi, érzelmi és eszmei momentumok nagyobb fontosságra emelkednek egy kor életében“. K. Burdach: Reformation, Renaissance, Humanismus. Berlin, 1918. Idézve Zolnai B. által Minerva 1922, 96. 1.

²⁸ Amint erre példa K. Stegmann v. Pritzwaldnak: Thurnwald-féle sorozatban megjelent „Zur Geschichte der Herrscherbezeichnungen von Homer bis Plato“ c. tanulmánya. (Leipzig, 1930.)

²⁹ Meillet: i. m. 15. 1.

Az összehasonlítás elve itt azt fogja jelenteni, hogy a hasonló szellemtörténeti helyzetben levő, azonos társadalmi rangú csoport megfelelő szavának jelentés vizsgálatát is elvégzem, összefoglalólag, amennyiben az így nyert különbségek vagy azonosságok alkalmasak lesznek a saját nyelvközösségen belül végzett kutatás helyesebb világitásba való helyezéséhez. Pl. amint már említettem, ha egy nyelvi közösségen belül keresem, hogy milyen társadalmi presztízse van annak, aki kereskedéssel foglalkozik, miképpen vélekedik egy nyelvközösség beszédében a kereskedelem társadalmi funkciójáról, nem lesz érdektelen annak keresése, hogy egy fejlettebb iparú vagy kisebb kultúrájú nyelvközösségen belül mi a megfelelő szavak jelentésstartalma. Természetes, hogy a kutatás tárgyát képező szó legteljesebb általános jelentésrezonanciája mellett elemezendő, mert hiszen ha Mauthner a jelentést a szó lelkének nevezi, akkor ezt avval kell kiegészítenem, hogy a szó legteljesebb életét akkor éli, amidőn a csoporton belüli legmaximálisabb jelentésrezonanciájával jelentkezik. Ennek korrekciójaképpen természetesen felkeresendő, hogy milyen társadalmi szituáció mellett válik aktuálissá a jelentésrezonanciában megnyilvánuló nagyon sokszor latens csoportátértékelés. Nyilvánvaló ugyanis, hogy lelkesedéssel teli, hívő és harcoló közösségen belül³⁰ sokkal élénkebben érezhetők a jelentések érzelmi velejárói, mint egy megelégedett, kiegyensúlyozott és indifferens társadalmi csoporton belül. Ezt úgy is lehetne fogalmazni hogy a társadalom növekvő indifferenzizmusával arányban egyre nehezebbé válik a szemaziógráfiának az affektív elemek felkutatására irányuló törekvése.

A jelentésváltozat a csoportban élő átlag ember³¹ által értett jelentés, de megkonstruálásában, amennyiben nagyobb egységről van szó, tekintetbe jöhetnek ilyen megfontolások: mint a nők jellemző érdeklődési köre és bizonyos fokig külön nyelvezete;³² a társadalmi presztízzsel rendelkezők szóhasználata stb. stb. — amint az a téma és kutatási kör természetéből adódik,

S az a fix csillag, a képzelt, de realitásnak érzett abszolútum,³³ a helyesnek vélt jelentés, amely körül mint relatívumok a jelentésváltozatok gomolyognak és gyűrűznek — három tényező által pótolható: a fogalom rögzítése, a nyelvközösségen belül élő leg-

³⁰ Rumpf, M.: Über Illusionsgemeinschaften. Schmoller's Jb. 49, 520. kk.

³¹ Bally: Niceforo stb.

³² Kr. Nyrop: Semantique. Coppenhague. Nordisk Forlag. 1913, 92. és kk, lapok.

³³ Pauler Á.: Bevezetés a filozófiába. Bpest, (Pantheon) 1920. 32. 1. „Nincs relativum absolutum nélkül,“

teljesebb és legáltalánosabb jelentés megkonstruálása s az összehasonlítás elvének alkalmazása által.

S végül, tekintettel arra a körülményre, hogy szociográfiai felvételeket is nagyon gyakran és jól végeznek laikusok, szükséges volna egy szociográfiai vezérfonal³⁴ keretén belül, amelyik a legszükségesebb irányelveket sorolná fel rendszeresen, a szociológiai jelentéselemzés legáltalánosabb szabályait is közölni, példákkal és útbaigazításokkal s azonkívül, néhány negatív utasítással; hogy a szóanalízis helyett ne essenek az itt minden józan eredményt lehetetlenné tevő szóelhatárolásba,³⁵ s ha érdekesnek találják, jegyezzék fel a népies etimologizálásokat, de maguk ne essenek ebbe a hibába. Ami a szakszerű felvételt illeti, kívánatos, hogy ezt a munkát szociográfus végezze, de lehetnek annak is előnyei, ha nyelvész végzi ezt a feladatot. Természetesen mindaddig, amíg egy sereg részkérdés feldolgozva ilyenmódon nincsen, nem lehet véglegesen ítéletet mondani, sem részletekbemenően pontos irányelveket szabni, csak arról lehet szó, hogy egy kutatási területet kijelöljünk s annak művelésére igyekezzünk erőket beállítani.

Természetesen felmerülhet az a kérdés, hogy tudunk-e meg ilyen módon olyasvalamit, amit már különben is nem tudtunk volna. Magától értetődik, hogy az „urak“ szó fenti jelentéséből nem akarom felfedezni, hogy a dzsenti pozíciót jelentett Magyarországon, ez az ami köztudomású volt, ami azonban érdekel, hogy ez a társadalmi tény és más tudomásulvételre érdemes társadalmi valóság miképpen tükröződik az egyes társadalmi csoportokban. El akarok pld. jutni annak a kérdésnek eldöntéséig, hogy vannak-e jelek, amelyek arra mutatnak, hogy az egységes nemzeti nyelv osztálynyelvekre bomolhat s mi a valóság a mögött, ha egy meggyőződéses szocialista ügyvéd azt állítja: „Hiába beszélünk ugyanazon nyelven, hiába azonos minden szó, annyira más értelemben használjuk őket, hogy nincs remény egymás megértésére.“ És eredményei között lesz az is, hogy az ily módon végzett, kizárólagosan a való feltárására irányuló munka, a szociális tudat és érzület átvilágításánál, annak tisztításához is hozzá fog járulni, amiképp a jelenségek nyelvi oldalát szem előtt tartó Erdmann is megállapítja, hogy „aki szóanalízist végez, javítja mindig a szóhasználatot is — s így elhagyja szükségképpen a tisztán leíró szóanalízist, hogy a normatív szóelhatárolás területére lépjen.“³⁶

³⁴ L. Szombatfalvy Gy. előadását: Társadalomrajzi feladatok az Alföldön. Szeged, 1929.

³⁵ Erdmann, K. O.: i. m. 49. és kk. 1.

³⁶ Erdmann., K. O.: i. m. 64. 1.

Így, a komoly szemaziográfiai célkitűzés: a társadalom módszeres megismerése az élőnyelv jelentés változatain keresztül, szűk' ségképen azt jelentette, hogy e kutatási elv kidolgozása közben, átvéve a jelentéstan fogalomkészletéből azt, ami változtatás nélkül itt is használható, módosítottuk annak némely eredményét az új feladatnak megfelelően s ott csak vázlatosan kidolgozott problémákat igyekeztünk pontosabban felmérni. Mert bár talán a tisztán nyelvtudományi célkitűzés eléréséhez elégségesek a társadalomra vonatkozó, általánosságokban megmaradó megállapítások (mint amilyen, hogy a nyelv társadalmilag osztályoz stb.³⁷), egész más-kép fordul a dolog, mihelyt a nézőpont eltolódásával, a nyelvtudomány sajátos problémafeltevésén kívül eső feladatok megoldására törekszünk a nyelvi élet vizsgálata által. Míg ott a szociognózis alkalmazása a szociológiai eredmények átdolgozása helyett, nem volt magának a rendszernek kárára, csak egyes részproblémákat szegényített el — addig itt az általánosságokban való maradás — intellektuális lelkiismeretességgel végzett kutatómunka helyett — legjobb esetben szórakoztató anekdotázást eredményezhetett. Mert amint már rámutattam, kiemelem még egyszer, hogy bár köztudomású volt az élőnyelv jelentésváltozataiban rejlő társadalommagyarázási lehetőség, ezen elv felhasználásával — legalább is a magyar tudományos irodalomban, nem készültek módszertiszta, komoly értékű, konkrét problémákat megoldó tanulmányok. A szociológiai szemaziográfia lényegének és jelentőségének felismerése az első lépés az irányban, hogy ezen a hiányon segítsünk — és hogy az itt nagy vonásokban vázolt módszer alkalmazásával a szociográfiai kutatást gazdagabbá és teljesebbé tegyük.

Trócsányi György

³⁸ Bally: i. m. 10—11. 1.